

Alijev Ázerbájdžán.

Případová studie hybridního režimu

Tomáš Šmíd

Tento text byl zpracován v rámci projektu Grantové agentury České republiky *Nedemokratické politické systémy v postkomunistickém areálu* (kód GA 407/04/0331).

Abstract: *Aliev's Azerbaijan – the Case Study of Hybrid Regime*

The article analyses the transition process in Azerbaijan after the fall of Soviet system from the point of view of classical Linz's theory of authoritarian regimes. The author's focus is on the period 1991 – 1995 and the presidential elections, which appear to be crucial for the regime development. Goal of this article is categorization of Azerbaijanis regime according to the Linz's typology.

Keywords: *Azerbaijan, authoritarian regime, Caucasus, Post-Soviet area, transition*

1. Úvod

Problematika transformace postkomunistických a postsovětských zemí a typologické zařazení nově se ustavivších režimů představuje stále neotřelé výzkumné pole pro politologické bádání. Existuje řada prací syntetického charakteru, teoretických koncepcí, jednotlivých případových studií i jejich komparací a výzkum stále pokračuje.

Dlužno ovšem konstatovat, že většina prací se zaobírá prostorem střední Evropy, jihovýchodní Evropy či přinejlepším Evropy východní. Oblast jižního Kavkazu (v řadě pramenů se setkáváme s ekvivalentním pojmem *Zakavkazsko*), která je námětem této práce, je tranzitologickými a konsolidologickými pracemi takřka opomíjena. Existuje samozřejmě několik textů, které se vypořádávají s děním v této oblasti z hlediska popisného, faktografického, bohatá je literatura týkající se bezpečnostní situace v oblasti, jejího geopolitického postavení apod., ovšem výzkum zabývající se transformací daných zemí, respektive podobou, projevy a typy režimů vznikajících jako výsledky těchto tranzic, nebyl až na výjimky proveden.

Co se Ázerbájdžánu týče, pouze A. Altstadt ve sborníku editovaném K. Dawishou a B. Parrotem publikoval stat', vypořádávající se s tranzitivním procesem v této zemi; ovšem pouze do roku 1995, čili pouze v jeho počáteční fázi. Navíc nedospívá k pokusu o typologické zařazení vzniklého režimu a omezuje se pouze na závěrečné konstatování, že Ázerbájdžán je zemí, kde

vládně silný leader; z hlediska klasické Linzovy typologie se tedy Altstadt vypořádal pouze s osou modelu politického vůdcovství.

Publikace na dané téma není dostupná dokonce ani v ruskojazyčné odborné literatuře, nemluvě již o českém prostředí. Tento text si klade za cíl naznačit základní pojmy spojené s analýzou a vymezením ázerbájdžánského tranzitivního procesu a z něj vzešlého režimu, a to za pomoci klasické Linzovy teorie nedemokratických režimů, jejímž základem se stal rozpor mezi režimy totalitními a autoritativními. Sledováno bude především období od rozpadu SSSR do roku 1995, kdy byla přijata ústava, přičemž v některých pasážích bude bráno na zřetel i období po roce 1995, především v souvislosti se změnou na prezidentském postu v roce 2003.

2. Identita odstraňovaného režimu

V rámci SSSR fungoval Ázerbájdžán nejprve jako součást Zakavkazské SSR spolu s Arménií a Gruzií, po ústavních změnách v roce 1936 se stal samostatnou sovětskou republikou. Vztah mezi moskevským centrem a ázerbájdžánskou periferií v sovětské éře byl analogický s jinými vztahy centrum – periferie v rámci SSSR s tím, že Ázerbájdžán představoval pro Moskvu poměrně význačnou ekonomickou kolonii, především z hlediska svých ropných kapacit. V rámci sovětské nadvlády byl Ázerbájdžán stejně jako všechny ostatní neruské národy vystaven silné rusifikaci, jejímž projevem byla např. chruščovovská politika tzv. *sljanija* (*sloučení, spojení*).¹

Úpadek totalitní kontroly v Ázerbájdžánu, který tvoří nezbytnou předeheru k pozdějšímu úsilí o ustavení demokracie, začal ve sfěře společenské a kulturní, nikoli v politické. Daný proces nastal v Brežněvově éře, zhruba po roce 1970, a jeho znalost je důležitá pro pochopení následujících událostí. Kulturní změny byly propagovány k demokratizaci inklinujícími intelektuálními elitami. Ty začaly pronikat do politické arény a posílily aktivity, které se dály mimo kontrolu režimu. Následovaly tak příkladu starší generace intelektuálů, která čerpala energii z kulturních i politických tradic krátké, avšak inspirativní zkušenosti, bojovaly ázerbájdžánské elity v 80. a na počátku 90. let 20. století za ustavení demokratických institucí a vytvoření občanské společnosti. Jejich úsilí bylo paralelně bržděno konfliktem o Náhorní Karabach, represemi Moskvy, vnitřními konflikty a zbytky sovětského dědictví zakořeněného v mentalitě obyvatelstva.

---

¹ Neruští obyvatelé, tzn. většina, byli poznamenáni rusifikací: ruština byla užívána v oficiálním styku i jako jazyk mezietnické komunikace (což funguje na Kavkaze a ve Střední Asii dodnes) a ruská kultura byla propagována více než domácí. Viz např. Swientochowski (1998: 207).

Ázerbájdžánu se jako součásti SSSR týká Linzova typologie nedemokratických režimů, resp. klasifikace fází totalitarismu: vrcholná (stalinská éra), defektní (leninská éra), respektive kvazipluralistická (chruščovovská éra; srovnej Linz – Stepan 1996: 40–41, nebo Balík – Kubát 2004: 60–61). Podle Kitscheltovy typologie je Ázerbájdžán dědicem patrimoniálního modelu komunismu. Na vysvětlenou, Kitschelt sice s příkladem Ázerbájdžánu, stejně jako dalších kavkazských a středoasijských zemí, nepracuje, ovšem do patrimoniálního modelu řadí Rusko, které jako centrum dominovalo nad svými provinciemi a víceméně úspěšně jim vnutilo daný model. Tomu odpovídají i další charakteristiky: vazba politické moci na autoritativně řízenou společnost, převaha rurální populace, hierarchicko-personální závislost mezi komunistickými vůdci a jejich stoupenci, absence, resp. minimum soutěživosti či gerontokratizace elit (v Ázerbájdžánu ne tak markantní) a naprostý centralismus (Kitschelt 1995: 447–472).

Většina těchto symptomů sovětského typu režimu, tedy silná komunistická strana, mocná KGB, kulturní direktiva z Moskvy, plánovaná ekonomika apod., zůstala přítomna v Ázerbájdžánu až do konce SSSR. Ke konci sovětské éry navíc hrálo roli vědomí, že sovětská moc je ochotna udržet svoji kontrolu v Ázerbájdžánu i za cenu použití ozbrojených sil; k čemuž ostatně skutečně došlo v lednu 1990. Z 20. ledna 1990 se následně v samostatném Ázerbájdžánu stalo kultovní datum. Ve stejné době dezorientace a počínající mocenské vakuum způsobily, že začaly sílit názory, že pouze silný leader představuje pro Ázerbájdžán dobré řešení. Pouze dvě skupiny ázerbájdžánské populace se zdály být ochotny mentalitu podřízenosti odmítnout, obě ovšem z odlišných pozic. Vzdělaná elita z universit, Akademie věd a uměleckých svazů usilovala očistit národní dějiny a znovuzískat autonomii pro republiku. Druhou skupinu představovali předáci černé a šedé ekonomiky, kteří usilovali o obelstění systému kontroly a jeho manipulaci pro své soukromé zájmy.

3. Model tranzice

Ázerbájdžánská tranzice z komunistického režimu byla neobyčejně problematická. Některé procesy přitom odrážely zhroucení sovětského systému, aniž by znamenaly směřování k demokracii. Prvním takovým symptomem byl rapidní nárůst černého trhu a organizovaného zločinu, což byl i důsledek perestrojkových ekonomických reforem. Ovšem šedá a černá ekonomika oslabovala sovětský systém již od 60. let, od nástupu Brežněvova klientelistického korupčně byrokratického systému, který nebyl schopen systémem příkazové plánované ekonomiky pokrýt základní ekonomické potřeby populace. Toho využívali právě tzv. stínoví podnikatelé (*teneviki*) nebo přímo kriminální autority (*vory v zakoně*). V kavkazském areálu se jim

dařilo snad ještě lépe než kdekoli jinde, možná i díky vrozeným obchodnickým schopnostem místních národů.

Hnutí odporu vůči systému nicméně čerpalo zdroje i z jiných spekter společnosti, především z ázerbájdžánských intelektuálních a uměleckých elit, které sledovaly národní cíle, postupnou demokratizaci a dekolonizaci. Od 70. let začali profesori, vědci, spisovatelé a umělci postupně (ale stále systematictěji) obcházet a podemílat oficiální direktivy o vědecké a umělecké práci. Tato kvaziopoziční činnost směřovala k posilování národních akcentů v duchu dědictví let 1917-1920. Byla vydávána díla a publikace oslavující národní historii a mýty, což bylo dáno jak silnou rusifikací, tak problémy v identitě ázerbájdžánského národa, jeho relativně mladé etnogenezi a záhy také vzhledem ke konfliktu o Náhorní Karabach. První fáze tohoto procesu byla spojena s érou prvního tajemníka KSSS v Ázerbájdžánu H. Alieva. Aliev jako člověk vzešlý z prostředí KGB s exkluzivním přístupem k necenzurovaným informacím si byl vědom probouzejícího se národního uvědomění. A rozhodl se proti němu nezakročít, ba naopak jej skrytě podporovat. Lze to interpretovat jako přípravu své výchozí pozice pro politickou kariéru v samostatném Ázerbájdžánu. Tento fakt je pozoruhodný s ohledem na jeho návrat jako „národního spasitele“ v roce 1993.

Popsané procesy ovšem byly komplikovány specifickým vnitropolitickým problémem, totiž požadavkem Arménů na převedení oblasti Náhorního Karabachu z ázerbájdžánské jurisdikce pod arménskou, s argumentem, že většinovou populaci této ázerbájdžánské provincie tvořili Arméni. Konflikt o Náhorní Karabach se posléze rozrostl v regulérní válku, která předurčila a poznamenala veškeré dění jak v Ázerbájdžánu, tak i sousední Arménii.²

Je nutno konstatovat, že arménsko-ázerbájdžánský konflikt měl určující vliv na tranzitivní proces v obou zemích. Zatímco v ostatních postsovětských republikách byly řešeny otázky politického, institucionálního, ekonomického či sociálního rázu, zde konflikt prostoupil veškeré dění ve společnosti, země byla ve válečném stavu a veškeré kroky byly determinovány válečnými potřebami. Řada hlubokých problémů v zemi vůbec nebyla řešena, tranzitivní proces se v Ázerbájdžánu v jistém smyslu zdeformoval. Ze všech těchto důvodů je třeba konflikt o Náhorní Karabach chápat jako zásadní moment ázerbájdžánské tranzice.

Použijeme-li Linzovu a Stepanovu dikci, lze konstatovat, že vzhledem k válečnému konfliktu byla privilegována nezávislost země před její demokratizací (Linz – Stepan 1996: 387–388). Podle A. Kazanova, který je citován v Linzově a Stepanově publikaci, byla upřednostňována (nejen v Ázerbájdžánu) nezávislost před demokratizací hlavně proto, že etnické

---

² Více o konfliktu v Náhorním Karabachu např. Cornell, Croissant, Zdravomyslev ad.

či regionální elity považovaly nezávislost svého prostoru za větší garanci svých mocenských pozic než např. demokratizovanou federaci řízenou z centra (ibidem 388). A to přesto, že ve většině případů se pouze díky centru dostaly do pozic elit. Upřednostňování nezávislosti před demokratizací bylo motivováno také karabašskými událostmi, snahou o derusifikaci (později i v kontextu špatných vztahů s Ruskou federací, kterou Ázerbájdžán mj. obviňoval z protěžování arménské strany konfliktu) a posílení etnické ázerbájdžánské identity, která nebyla vyhraněna zdaleka tak jednoznačně jako např. arménská.

Jako typický rys ázerbájdžánského společenského prostoru se jeví taktéž problematika preference kolektivních práv před individuálními (ibidem 389-390). Samozřejmě, že upřednostňování kolektivních práv nemusí být vždy nutně negativním úkazem. Ovšem pokud na jejich základě dochází k narušování práv jednotlivců a vytváření občanů druhé kategorie ve smyslu etnickém, náboženském či sociálním, jedná se o antidemokratický krok. V Ázerbájdžánu k takovým krokům docházelo (a dochází dodnes), což je dědictví jak karabašského konfliktu, kdy národ jako kolektivní entita znamenal více než jedinec,³ tak systému sovětského.

Třetí Linzův a Stepanův postřeh o privilegování ekonomické restrukturalizace na úkor vytváření a budování demokratických státních institucí je v Ázerbájdžánu opět přítomen velmi silně. Od počátku nezávislosti, ba ještě dříve lze zaznamenat víru v sílu ropného bohatství, která poznamenala obyvatelstvo nadějí v budoucnost postavenou na ropě a zahraničních investicích do ní. Projevy tohoto trendu jsou zahájení průzkumů dalších nalezišť ropy a především (za účasti západních konsorcií) budování strategického ropovodu Baku – Tbilisi – Ceyhan. Ovšem i tato očekávání, resp. jejich projevy a formu, lze považovat za dědictví komunismu. Tato víra ovšem vycházela z leninské úvahy, že kapitalisté budou investovat své finanční prostředky do země, která usilovala o zničení kapitalistického systému (Altstadt 1997: 115). Myšlení Ázerbájdžánu bylo chybné v libování si v sofistikovaných kalkulacích nákladů a výnosů od západních investorů, kteří ale kladli důraz i na politické klima v oblasti, což spousta představitelů v postsovětském světě nebyla schopna pochopit.

V tranzitivním procesu naopak nelze nalézt příliš mnoho antitotalitních momentů, a pokud ano, jedná se spíše o protiruské reminiscence, o ztotožňování sovětského systému

---

³ Dlužno podotknout, že vytváření jednotného národa se v Ázerbájdžánu (na rozdíl od Arménie) příliš nedařilo; což lze považovat za jeden z hlavních faktorů ázerbájdžánské vojenské porážky. Ázerbájdžán je stát multietnický, kromě většinových Azerů žijí v zemi také Avaři, gruzínští Jengelojci, Kurdové, Lezginové, Rusové, Talyšové, před karabašskou válkou tvořili velkou menšinu Arméni. Nejasná je navíc etnogeneze samotných Azerů, kde existuje několik teorií o původu národa: kavkazsko albánská, která ovšem popírá *de facto* nesporný turkický původ Azerů, a tudíž je spekulativní, pak chazarská a nakonec seldžucká. Viz např. Cornell (2001: 36–39).

s ruským národem a státem za příznačného zapomínání na fakta, že nemalá řada Ázerbájdžánců byla do budování sovětského systému zapojena aktivně. Byť je pravdou, že jistá přirozená nedůvěra vůči muslimským národům ze strany národů slovanských, resp. křesťanských (neslovanští Arméni neměli s přístupem mezi elity sovětské společnosti zdaleka takový problém) způsobila, že mezi sovětskými elitami nebyla ázerbájdžánská (ale i čečenská, uzbecká, tádžická aj.) přítomnost tak silná.

Shrneme-li tedy základní momenty ovlivňující tranzici Ázerbájdžánu z nedemokratického podmaněného státu v nezávislý a (proklamativně) demokratický, lze vystopovat momenty národně-budovatelské, etnické (nikoli konfesní, Ázerbájdžán je nábožensky víceméně tolerantní země a přísně sekulární dle tureckého modelu uspořádání vztahů mezi církvemi a státem) čistící a obranné. To vše souvisí s odpoutáváním se od závislosti na Rusku a především s konfliktem o Náhorní Karabach, na němž se tříbila národní a státní existence, identita a hrdost.⁴

4. Ázerbájdžán z hlediska osy limitovaný pluralismus – monismus

Deskripce politického režimu, který představoval v 90. letech postupně se vyvíjející výsledek transformace komunistického (post)totalitního režimu v režim jiný, z hlediska osy pluralismus – limitovaný pluralismus – monismus, je v ázerbájdžánském případě spojená s některými specifiky. Limitace pluralismu totiž může existovat *de iure* či *de facto*, může být prováděna více či méně efektivně, může být omezena na politickou sféru či rozšířena na sféru celospolečenskou. Z čistě ústavního hlediska je nutno konstatovat, že nic nenasvědčuje tomu, že by byl v Ázerbájdžánu pluralismus limitován. Stát je koncipován jako demokratický, světský a unitární (což samo o sobě může naznačovat jistý vztah k menšinám), Listina práv a svobod člověka z formálního hlediska nevybočuje z demokratických standardů.

Problém ovšem nastává při analýze faktického dodržování těchto norem. Jisté otázky začíná vzbuzovat již II. hlava Ústavy Ázerbájdžánské republiky z roku 1995, popisující základy

---

⁴ Příímý ekonomický důvod k válce nelze vystopovat, jedná se skutečně o *value related* (hodnotově orientovaný), nikoli *interest related* (zájmově orientovaný) konflikt, tudíž obtížněji řešitelný. Skutečný ekonomický zájem na konfliktech tohoto typu na Kavkaze má pouze Rusko, které si tímto způsobem udržuje vliv na Kavkaze a brání regionálním ekonomickým projektům jdoucím proti jeho zájmům (viz otázka produktovodů a dosud monopolní role Ruska z hlediska transportu strategických surovin z Kaspického regionu). Konflikt o Náhorní Karabach se stal pro Moskvu účinným nástrojem, jelikož arménské vedení zaujalo v podstatě čistě proruské stanovisko a stalo se *de facto* spolu s Abcházci jeho pátou kolonou na Jižním Kavkaze. Nicméně jak pro Ázerbájdžánce, tak i pro Armény (pro ty snad ještě více) má konflikt o Náhorní Karabach prestižní, hodnotový až mytický podtext.

státu.⁵ Kromě klasických ustanovení se zde hovoří o tom, že prezident republiky je garantem nezávislosti soudní moci, což již významně vychyluje rovnováhu dělby moci. Postavení prezidenta je z formálně-ústavního hlediska poměrně standardní, nelze je na základě četby ústavy označit *a priori* za nedemokratické a nepluralitní, ostatně jako celý ústavně-politický systém. Jedná se o systém inspirovaný francouzskou ústavou z roku 1958, tzn. poloprezidentský systém.

Primárním problémem, který však v této souvislosti vyvstává, je způsob delegace prezidenta do funkce a reálné projevy jeho moci. Prezident je volen přímo; v prvním kole musí získat minimálně dvě třetiny hlasů, aby byl zvolen. Nestane-li se tak, dva adepti s nejlepšími výsledky z kola prvního postupují do druhého, kde pak stačí přesáhnout zisk 50% hlasů.

Stran volby – ty jsou formálně demokratické, ovšem v realitě dochází k jejich falšování ve prospěch kandidáta, který je preferován vlivovými složkami ázerbájdžánské společnosti; to znamená armádou či tajnými službami, ale především ekonomickými elitami či dokonce světovou mocností, jejíž vliv zrovna v zemi převažuje. V roce 1992 byl více než 60% zvolen E. Aliev zvaný Elcibey, nacionalistický předák, který nahradil na postu A. Mutalibova, s jehož érou *de facto* začala éra postkomunismu v Ázerbájdžánu. Mutalibov, který asistoval u rozpadu SSSR a během puče v srpnu 1991 podpořil Gorbačova, se stal historicky prvním prezidentem samostatného Ázerbájdžánu. Jeho pozice byla ovšem vratká, prezidentem se stal díky volebnímu bojkotu opozice, byl spojován ještě se sovětskou érou a na základě katastrofálních vojenských ztrát ve válce o Náhorní Karabach (např. vyplenění ázerbájdžánského městečka Chodžaly arménskými ozbrojenci) byl nakonec svržen pučem v březnu 1992. Do voleb zastával prezidentský úřad I. Mamedov.

Elcibey, který odstartoval kariéru v uskupení Národní fronta (anglicky *Popular Front*, ázerbájdžánsky *Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası*) a vyprofiloval se na nacionalistických tématech v souvislosti s konfliktem o Náhorní Karabach, používal stejně jako před ním Mutalibov taktiku maximální eliminace svých oponentů. Veškeré události odehrávající se v Ázerbájdžánu v letech 1991-1993 jsou plně vnitropolitického násilí umocňovaného vojenskými porážkami; proto je v této souvislosti debata o pluralismu či monismu bezpředmětná, v zemi vládla především anarchie. Prezidentské volby v červnu 1992, v nichž Elcibey zvítězil,⁶ byly monitorovány

⁵ Viz *Sborník dokumentov. Novej konstitucii stran SNG i Baltik*, Moskva, Kurant 1998, s. 56–60.

⁶ Za ním se překvapivě umístil N. Suleimanov z Unie demokratické inteligence, posléze předseda nerelevantní Ázerbájdžánské strany nezávislosti a spolupracovník Mutalibova. Blíže viz např. <http://www.eurasianet.org/departments/election/azerbaijan/azparties.html#ind>, či Aves (1995: 218).

zahraničními pozorovateli, kteří je označili za poměrně regulérní, neboť „nefér“ vlivy byly spíše náhodné.

Elcibeyova éra ovšem trvala pouhý rok. V červnu 1993 proti němu zahájil vzpuru S. Huseinov, typický „warlord“ ze severozápadu země, který na jedné straně svým stažením z fronty umožnil, aby arménské síly obsadily okres Kelbedžar, aby následné vojenské neúspěchy počal vyčítat centrální vládě.⁷ Za Huseinovovým pokusem o převrat s nejvyšší pravděpodobností stála Ruská federace, která jej podpořila i vojensky.⁸ Během Huseinovova pochodu na Baku se do Ázerbájdžánu vrátil bývalý první tajemník KSSS v Ázerbájdžánu a generál KGB H. Aliev, jenž pobýval několik let v ústraní v Nachičevanu. Sešel se s Elcibeyem, jenž jej požádal o pomoc. Po rezignaci I. Gambaru na post předsedy parlamentu (*Milli Medžlis*) jej nahradil právě H. Aliev, který se poté, co Elcibey následně opustil zemi, stal dle ústavy zastupujícím prezidentem. Ten nejprve jmenoval premiérem Huseinova a poté v srpnu vyhlásil referendum o důvěře prezidentu Elcibeyovi, které dle očekávání dopadlo v Elcibeyův neprospěch.

Praktický projev limitovaného pluralismu přinesly na počátku října uspořádané prezidentské volby. Alievovi oponenti z nich byli různými obstrukcemi vyloučeni a on sám byl „zvolen“ s vysokou voličskou podporou blízko jednomyslnosti (oficiálně 98,8% hlasů, viz Aldstadt 1997: 129). Ani při jeho nesporné popularitě nešlo dosáhnout takového výsledku bez falsifikace, zastrasování či přímo věznění jeho oponentů (Nichol 2005: 7).

Zaranžované byly Alievem také parlamentní volby. V roce 1995 byl schválen, v rámci vytvoření nové (schválené v referendu, dosud platné) ústavy, nový volební zákon, který utvářel 125 mandátový jednokomorový parlament volený na pět let. 100 mandátů je voleno v jednomandátových okrscích a 25 proporcčním systémem na základě kandidátek politických stran v jednom celostátním obvodu. Volby byly formálně svobodné, nicméně mezinárodní pozorovatelé jejich regulérnost zpochybnili.

Politické strany mají v Ázerbájdžánu poměrně efemérní charakter, jedná se o jakási uskupení bez participace na moci. Výjimkou je Nová ázerbájdžánská strana (*Yeni Azərbaycan Partiyası* - YAP), strana tzv. proprezidentská dle ruského vzoru (Holzer 2000). Byla vytvořena H. Alievem, po jeho smrti převzal otcovu úlohu I. Aliev. Ten byl v říjnu 2003 s oficiálním ziskem

---

⁷ Jedním z důvodů, proč Ázerbájdžán utrpěl řadu vojenských porážek a válku o Náhorní Karabach *de facto* prohrál, byla právě neexistence jednotné armády. Ozbrojené síly se skládaly z lokálních „soukromých“ armád jako byla Huseinova a nepodřizovaly se jednotnému vedení. Arménské síly byly naopak centralizované a disciplinované. Více viz např. Aves (1995: 217–221).

⁸ Existují kruhy, které tuto interpretaci odmítají, avšak z mnoha důvodů se jeví být pravdivá. Viz např. Aldstadt (1997: 128) či Cornell (2001: 99–102).

80% hlasů voličů zvolen prezidentem ve volbách, o jejichž regulérnosti panují oprávněné pochybnosti. Členové YAP mají privilegovaný přístup k moci. Prominentní členové participují na lukrativních projektech souvisejících s těžbou a transportem ropy a zemního plynu. Veškerá reálná moc se odvíjí od této skupiny, která bývá dle původu Alievů nazývána tzv. nachičevanským klanem.⁹ Strana je v podstatě klientelistickým spolkem, podpora v posledních volbách (podzim 2000) činila 62% (druhá v pořadí Strana národní fronty získala 11%) a v některých svých projevech navazuje na exkluzivní postavení KPSS.

Ostatní skupiny či strany tvoří pouze semiopozici, tzn. opozici, která je tolerována proto, že se uchyluje pouze k částečné kritice režimu, ale *de facto* nevystupuje proti jeho podstatě (Balík – Kubát 2004: 53–54). Pro limitovaný pluralismus je tato tolerance ze strany režimu typická s podmínkou, že tyto struktury nesmí zpochybňovat podstatu režimu. Jako příklad mohou sloužit strana Musavát (*Musavat Partiyası*) někdejšího Elcibeyova spolupracovníka I. Gambarara, který se v prezidentských volbách 2003 umístil s 12% na druhé pozici za I. Alievem, nebo Strana národní fronty, druhá v parlamentních volbách (její prezidentský kandidát L. Haciev měl ovšem v roce 2003 podporu pouze 4%) v roce 2000. Ve chvíli, kdy by se semiopozice rozhodla vystoupit proti podstatě režimu, stane se okamžitě opozicí nelegální. K tomu došlo např. v roce 2004 při protestech vůči státní moci nebo v souvislosti s prezidentskými volbami 2003, kdy bylo kriminalizováno několik opozičních představitelů.¹⁰

Shrnuto, z formálně-ústavního hlediska se jedná o zemi s demokratickými mechanismy a posílenou exekutivní složkou moci, ve skutečnosti je ale politický pluralismus limitován. Ostatně sekundární postavení legislativní složky moci je příznivé pro potlačování opozičních skupin, poněvadž v případě, že by nabíraly nebezpečných rozměrů, prezident prostě parlament rozpustí. Společenský pluralismus je v Ázerbájdžánu přítomen, ale postrádá relevantní odraz v politické sféře. O míře pluralismu ekonomického lze diskutovat, a to vzhledem k přístupu k lukrativním zdrojům a provázanosti s politikou. Navíc se do ekonomické sféry přesunula řada prominentů sovětského režimu. Tento model přesunu elit je typický pro všechny transformující se postkomunistické země. Poměrně nečitelná je situace v médiích, nejsou k dispozici relevantní data, že by média trpěla nějakým pronásledováním, avšak běžnou praxí bývá, že nepohodlným

---

⁹ Toto označení je ovšem zavádějící, jelikož H. Aliev nepocházel z Nachičevanu, ale z oblasti Zangezuru (Sjunik). Ta je ovšem součástí Arménie a v kontextu válečné mobilizace a propagandy nebylo vhodné, aby jako rodné místo prezidenta země byl uváděn nepřátelský stát.

¹⁰ In *Country Reports on Human Rights Practices. Azerbaijan*. Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 28. 2. 2005. In: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2004/41670.htm>.

médiím jsou kladeny překážky administrativně-ekonomického charakteru. Svoboda slova je formálně dodržována, k otevřeným perzekucím nedochází, vyjma období voleb a občasnému narušení svobody projevu. U novinářů funguje autocenzura.¹¹

V souvislosti s etablováním alievovského mocenského klanu lze také zaznamenat růst vlivu bezpečnostních složek a zájmových skupin z prostředí těžebního průmyslu, které neprošly v souvislosti s rozpadem sovětského státu výraznou personální obměnou. Nicméně staré kádry vesměs změnilly své politické zaměření, když nahradily komunismus nacionalismem či jakýmsi státním patriotismem (Cornell 2001: 39–52). Jisté štěpení panuje pravděpodobně uvnitř mocenské elity kolem otázky, zda se přimknout k euroatlantickému světu, nebo ruskému na bázi dnes skomírajícího Společenství nezávislých států (SNS), popř. dle směru transferu peněz z těžby a transportu strategických surovin.

Předpoklad, že by pohyb na ose pluralismus – monismus přinesly nadcházející parlamentní volby na podzim 2005, je iluzorní. Politické stranictví a legislativní složka moci jsou v Ázerbájdžánu v naprosté defenzivě. Situaci nahrává také mentalita národa (resp. národů jak postsovětského, tak etnicky turkického světa) toužící po silném vůdci, dále jednokolový většinový volební systém, asymetrie v přístupu k ekonomickým statkům apod.

Jelikož mocensky stále dominují byrokraticko-militaristicko-technokratické elity předchozí éry (s podmínkou kooperace s klanem zesnulého H. Alieva), lze konstatovat, že lze použít Linzův koncept autoritativního režimu byrokraticko-militaristicko-technokratického či byrokraticko-militaristicko-oligarchického typu (Linz 2000: 193–194).

5. Ázerbájdžán z hlediska osy mobilizace – depolitizace

Ázerbájdžánský případ v rovině osy mobilizace – depolitizace lze z hlediska teorie autoritativních režimů označit za atypický. V raných obdobích samostatnosti byla míra politické mobilizace vysoká, přičemž tuto míru si udržela i po dosažení samostatné existence země. Klíčovým bodem je i v tomto případě konflikt o Náhorní Karabach, který slouží jako nástroj udržování populace v napětí, v pocitu permanentního ohrožení. Jelikož je konflikt uregulován pouze příměřím a nikoli mírovou dohodou a na frontové linii dochází nezdědky k provokacím, země je *de iure* stále ve válce, a ázerbájdžánské vedení má tak po ruce vhodný prastarý argument, že v době války se vůdci nemění. I proto jsou do válečné propagandy investovány značné prostředky, mj. také z důvodu snahy o vyrovnání se propracovanější propagandě arménské.

---

¹¹ Viz autorovy rozhovory s obyvateli i politickými aktivisty (Baku, Barda, Zaqatala) v srpnu 2005.

Ke společenské i politické mobilizaci přispívá i sociální a etnické rozvrstvení populace. Konfliktní linie z něj vzešlé jsou zdrojem permanentního napětí, které se logicky promítá do politické sféry a míru mobilizace pouze zvyšuje, resp. povzbuzuje její zvyšování. V souvislosti s nárůstem ropného byznysu a krachem většiny ostatních průmyslových odvětví dochází ke stále větší polarizaci na ose město – venkov, přičemž městem je třeba rozumět *de facto* pouze metropoli Baku a přilehlé okolí. Další specificky ázerbájdžánská konfliktní linie prochází po ose Nachičevan – vlastní Ázerbájdžán. Jak již bylo uvedeno, klan Alievů pochází právě z ázerbájdžánské enklávy Nachičevan, resp. z oblasti Zangezur, která je dnes součástí Arménie. Ázerbájdžánskou politiku tak ovládá specifická skupina lidí, která má se zbytkem země společný jen etnický původ či spíše jazyk.¹²

K udržování mobilizace společnosti výraznou měrou přispívá její etnicky pestrý charakter. V centru země, v Baku a okolí, kde se nachází většina finančních zdrojů, podnikatelských příležitostí apod. tvoří výraznou menšinu stále etničtí Rusové jako pozůstatek sovětské nadvlády. Jejich vliv začíná být navíc patrný i na severu země u hranic s Ruskou federací, přičemž tomu nebrání ani fakt, že národy žijící na ruské straně hranic tvoří většinou etnika turkického či kavkazského původu a muslimské víry, tedy ne Rusové. Dále žijí na jihu země Talyšové, národ perského původu, sporadicky artikující svůj zájem připojit se k sousednímu Íránu. Ostatně, v Íránu žije dle některých odhadů až 20-25 milionů etnických Ázerbájdžánců, tzn. třikrát více než v samotném Ázerbájdžánu. Napjatý vztah Ázerbájdžánu s Íránem patří také k faktorům, s jejichž pomocí je udržována mobilizace v ázerbájdžánské společnosti.

Způsob komunikace mezi vládoucí elitou a společností má kampaňovitý charakter a její podoby do značné míry odpovídají místní orientální mentalitě, kdy chybí na obou stranách odstup a kritičnost k přinášeným sdělením. Kanály komunikace jsou kontrolovány vládoucí elitou, velké částky jsou investovány do permanentní popularizační kampaně I. Alieva a jeho zesnulého otce, v jehož případě se dá hovořit o budování kultu osobnosti inspirovaném pravděpodobně tureckým kultem M. Kemala. Po celém Ázerbájdžánu lze nalézt billboardy s portréty obou politiků, jejich citáty, zesnulému H. Alievovi jsou stavěny pomníky a sochy, ve státní televizi dostává prostor pouze I. Aliev a jeho klan, jsou vydávány oslavné knihy atd.

Média, jak již bylo uvedeno, jsou kontrolována ze strany státní moci spíše nepřímou a persekuce je uplatňována především v době voleb. Na druhou stranu existuje poměrně slabá

---

¹² Obdobná situace panuje v sousední Arménii, kde arménskou politiku ovládají Arméni z Náhorního Karabachu, tzn. též z oblastí, která *de iure* nemá společné hranice s vlastní zemí a jejíž příslušníci se vyznačují specifickou mentalitou odlišnou od mentality obyvatel vlastní země.

kontrola tištěných médií. Novin a časopisů vychází celá řada, v podstatě každá politická strana, zájmová či profesní skupina mají svůj vlastní časopis nebo deník (Altstadt 1995: 146–174).¹³ K cenzorským zásahům Alievových úředníků nicméně v politických rubrikách dochází, přičemž redakce to řeší tak, že po cenzorských zásazích ponechává bílá místa.

K mobilizačním zdrojům patří i růst náboženských aktivit v zemi. V ázerbájdžánském případě se nedá hovořit o nějakém islámském znovuzrození, ovšem po rozpadu SSSR a ukončení násilné, sedmdesát let trvající ateizace a protimuslimských aktivit lze zaznamenat oživení zájmu o náboženství, a tudíž hlavně (logicky) o islám. Především z tureckých (a částečně i saúdských) peněz jsou budovány nové mešity či rekonstruovány staré, otevírány náboženské školy a poskytována stipendia na islámské university. V politickém životě ovšem náboženství (zatím) příliš silnou roli nehraje a i v případě konfliktu o Náhorní Karabach neplnilo mobilizační roli, byť se logicky nabízelo jako jednotící prvek v multietnické, ale téměř monoreligiózní zemi. Náboženská rovina konfliktu byla a je podněcována především z arménské strany.

Celkový charakter politické kultury v Ázerbájdžánu se odvíjí od rozvrstvení společnosti, které má klanový charakter, což je důsledkem rodových, náboženských a geograficko-politických tradic. Společnost má patriarchální charakter se sklony k hierarchickému řízení. Mobilizace proto většinou probíhá shora.

6. Ázerbájdžán z hlediska osy ideologie vs. mentalita

Termíny mentalita a ideologie odkazují k problému obhajoby nároku na vládu. V ázerbájdžánském případě je analýza této osy komplikovaná, za což je opět třeba „poděkovat“ konfliktu o Náhorní Karabach. Díky němu vyvstává otázka, zda lze (po)válečnou propagandu považovat za ucelený ideologický koncept. Na pozadí konfliktu každopádně dochází v ázerbájdžánské společnosti k řadě procesů, ze kterých může být vytvořen potenciál k ustavení něčeho na způsob státní ideologie založené na státním patriotismu, částečně nacionalismu a také na kultu vůdce (viz níže). Ovšem stejně jako v dalších postsovětských případech, i v Ázerbájdžánu je třeba zacházet opatrně s aplikací této osy, což je dáno dlouhodobou existencí totalitarismu, který měl v dané společnosti silný vliv, včetně jeho silné všudypřítomné ideologie.

Vyjdeme z předpokladu, že Ázerbájdžán je skutečně linzovsky nedemokratickým či alespoň zakariovsky či merkelovsky hybridním případem, to znamená, že v něm proces tranzice

---

¹³ Autor se na své cestě po Ázerbájdžánu seznámil s mladým postgraduálním studentem historie, který s několika svými přáteli vydával na vlastní náklady celostátní měsíčník s nábožensko-patriotickou orientací. Podle jeho slov mu nejsou kladeny žádné překážky v činnosti krom ekonomických.

z totalitního režimu v demokratický nebyl dokončen nebo nějakým způsobem defektoval. Každopádně se Ázerbájdžán v tomto ohledu neprojevuje jako země totalitní, jeho politika není určována ideologií, odmyslíme-li si matoucí působení válečné propagandy, která ale hraje větší roli v rámci osy mobilizace vs. depolitizace. Ázerbájdžánské elity nepoužívají k legitimaci své moci žádné zvláštní učení, žádný „vznešený“ abstraktní ideový koncept, který by byl schopen strhávat masy či nezakotvenou inteligenci. Odhlédneme-li opět od karabašské záležitosti, hlavním cílem je apolitická populace rezignující na prostor naplněný vládnutím a přerozdělováním surovinového bohatství.

V tomto si jsou všechny postsovětské politické elity více či méně podobné; prostě pouze reagují na danou realitu a přizpůsobují se jí ve svých činech, aniž by se snažily ji nějakým způsobem zásadně přetvářet. Jejich úspěch spočívá ve schopnosti citlivě a přesně reagovat právě na mentalitu svých obyvatel, což v případě Ázerbájdžánu platí také (Holzer nedatováno). Na mentalitu cítí svého nejvyššího představitele, ať je jí sebeproblematičtější postava, hlavně když dokáže jednat rázně a populisticky. Na mentalitu, jež má sklony k patriotismu a nacionalismu, na Kavkaze někdy až iracionálnímu.¹⁴ Na mentalitu projevující se také sklonem k poslušnosti, jakési „orientální trpnosti“.

V Ázerbájdžánu lze také zaznamenat fenomén, kdy sice dochází k jednoznačnému odmítnutí komunismu (na kterém Ázerbájdžánců vadil spíše jeho koloniální rozměr než samotný ideologický obsah), ale jedním dechem i liberální demokracie, resp. liberalismu, který bývá kritizován za erozi tradičních hodnot, což je v Ázerbájdžánu umocněno faktem, že se jedná o zemi s většinou muslimským náboženstvím a silnými kavkazskými zvykovými právy. Ani muslimská věrouka ani kavkazské zvykové právo (*adat*) s liberálními koncepty nesouzní, naopak v řadě ohledů je jim bližší komunistický kolektivismus.¹⁵

V Ázerbájdžánu ovšem, stejně jako ve středoasijských a do jisté míry i křesťanských zemích jižního Kavkazu, byly všechny politické koncepty přijímány vesměs jako vnější konstrukty, přičemž společnost zůstávala pevně zakotvena ve svých tradičních modelech

---

¹⁴ Řada i vzdělaných příslušníků kavkazských národů je schopna v nacionalistickém zanícení tvrdit s vážnou tváří evidentní nesmysly ve snaze ukázat svůj národ v nejlepší světlo. Autor má zkušenosti především s Armény a Gruzíny, Ázerbájdžánci, snad díky větší heterogenitě svého původu, nemají národní mýty tak propracovány a hlavně zakořeněny. Nicméně i zde tento proces v souvislosti s debatami o nároku na Náhorní Karabach sílí a má podporu v politických i vědeckých kruzích.

¹⁵ Pouze některé momenty *adatu* lze označit za podobné liberálnímu pojetí individuální svobody. Více např. Gardanov, B. A. a kol.: *Narody Kavkaza II.*, Moskva 1962, nebo Krysko, V. G.: *Etnopsychologia i meždunarodnye otnošenija*, Moskva, Ekzamen 2002, s. 271–272.

sociálního a individuálního chování. Tím se odlišují od společností „slovanských“ postsovětských republik. Tyto rozdíly mají svoje kořeny především v náboženství, kdy muslimské komunity se ukazují být odolnější vůči působení cizorodých vlivů než komunity křesťanské. Hraniční případy Arménie a Gruzie jsou důsledkem kavkazských zvyků a mentalit jako osobitého kulturního prostoru napříč etniky i vyznáními.

Míra sovětizace, tzn. sedmdesátiletého působení totalitní ideologie v ázerbájdžánské společnosti, je přirozeně obtížně smazatelná. Zdá se, že se nyní částečně transformovala v mentalitu, nicméně dřívější mentalita odvozená z muslimských a kavkazských tradic prokázala obdivuhodnou životaschopnost a pro výzkum současného režimu je nezbytné ji reflektovat. I pro tento její lokální ráz se jako nejširší možný komparativní rámec jeví prostor bývalého SSSR, maximálně snad jihovýchodní Evropy. Srovnávat situaci s jinými sociokulturními areály se jeví nepřipadné.

7. Ázerbájdžán z hlediska typu politického vůdcovství

Linzova typologie politického vůdcovství v sobě obsahuje snahu popsat rozdíl mezi formálně-institucionálním zakotvením politické moci v rámci daného režimu, ať monokratickým či polykratickým, a faktickým stavem. Ázerbájdžán je dle ústavy poloprezidentským systémem francouzského střihu, kdy se prezident a premiér dělí o hlavní exekutivní pravomoci.¹⁶ Jak již bylo naznačeno, ve skutečnosti je však politická moc koncentrována v rukou prezidentské administrativy a zájmových skupin na ni navázaných, což v ázerbájdžánském případě představuje tzv. nachičevanský klan vedený rodinou Alievů. Formálně-ústavní hledisko nehraje příliš velkou roli, což dokumentuje i fakt, že post premiéra, který má formálně vůči prezidentovi jisté pravomoci, je obsazován zcela dle libovůle prezidenta.

Prezident má v ázerbájdžánské společnosti silnou pozici i z toho titulu, že se jedná o hlavu státu, který získal samostatnost po dlouhých letech nadvlády. Jeho silná pozice má své kořeny také v mentalitě, která žádá silné a charismatické leadery. Ázerbájdžán takového leadera našel v osobě H. Alieva, který svoji moc opíral především o své charisma, plynoucí z jeho politického instinktu, znalosti kavkazské mentality a schopnosti využít veškeré situace ve svůj prospěch. O zakořeněnosti tohoto typu vůdcovství svědčí i fakt, že i jeho odpůrci a rivalové se snažili prosadit svoje politické cíle cestou charismatického vůdcovství.

V případě H. Alieva se zdaleka nejednalo o vynucený typ vůdcovství, jeho projevy byly navýsost charismatické, takže dle Linzovy typologie spadá do schématu totalitního, resp.

¹⁶ Viz *Sborník dokumentov. Nove konstitucii stran SNG i Baltii*, s. 80–89.

posttotalitního vůdcovství (Linz – Stepan 1996: 46–47), což naplňuje i Linzův rozdíl mezi totalitním a posttotalitním vůdcovstvím v tom ohledu, že v posttotalitní éře přece jen vůdce více tenduje k byrokratickým a státně technokratickým modelům chování.

V Ázerbájdžánu navíc existuje proprezidentská strana (YAP), jejíž postavení lze označit za exkluzivní a která tvoří jakési legitimační zázemí prezidenta – politického vůdce. Tato strana na rozdíl od totalitní státostrany není jediná v systému, ani si otrocky nepodřizuje ostatní strany ve stylu národní fronty, *de iure* existuje volná soutěž stran. Ovšem přístup ke zdrojům, do médií či reálný vliv na zásadní politické otázky má pouze tato strana, dosahuje vysokých volebních zisků a v případě nutnosti či „jen pro jistotu“ je ochotna sáhnout k falsifikaci voleb.

Co se modelu výběru vůdce týče, po celou dobu existence samostatného Ázerbájdžánu probíhaly formálně svobodné přímé prezidentské volby. H. Aliev byl volen vždy výraznou většinou. V roce 1993 obdržel téměř 99% hlasů¹⁷, a to údajně bez větších zásahů do regulérnosti voleb, v roce 1998 pak 75%¹⁸. Důvodem poklesu preference bylo pravděpodobně uklidnění země.

Po úmrtí H. Alieva se v roce 2003 favorizovaným kandidátem stal jeho syn I. Aliev, kterému jeho otec před skolem ještě stačil upevnit mocenské pozice a veřejně jej označil za svého nástupce. V jistém smyslu by bylo možno tento postup označit za projev sultanismu (Linz – Stepan 1996: 51–54). Dynastické předání moci ovšem v ázerbájdžánském případě z podzimu 2003 proběhlo v rámci řádných voleb, které byly navíc OBSE označeny za vcelku spořádané a regulérní¹⁹, což se klasické klasifikaci sultanistického režimu vymyká. Nicméně tento moment alespoň obrazného předání moci z otce na syna a také glorifikace vůdce, ke které v Ázerbájdžánu i posmrtně dochází, jsou symptomy sultanismu.

I. Aliev se snaží následovat příkladu svého otce, ovšem chybí mu jeho charisma a především jeho politický talent. H. Aliev byl považován za selfmademana svého druhu, muže z druhořadého muslimského národa, který se vypracoval na generála KGB a vysokého stranického funkcionáře. Jeho syn již tuto gloriolu postrádá, vyrůstal již jako protekční dítě a takto je také společností vnímán. Jeho volební zisk z roku 2003 (téměř 77%) je v tomto kontextu

¹⁷ Viz např. Aldstadt (1995: 129) či U.S. Library of Congress. Aliyev and the Presidential Election of October 1993. In: <http://countrystudies.us/azerbaijan/32.htm>.

¹⁸ Viz <http://www.electionguide.org/resultsum/azerbaijanres.htm>.

¹⁹ Viz OSCE/ODHIR Election Observation Mission Report. Republic of Azerbaijan. Presidential Election 15 October 2003. In: http://www.osce.org/documents/odihir/2003/11/1151_en.pdf, s. 1–32. Ovšem je třeba zmínit rozpor, který se ukázal po vystoupení části pozorovatelů v čele s českým zástupcem, kteří poukazovali na neregulérnosti ve volbách a obvinili centrálu OBSE z neobjektivit.

podezřelý.²⁰ Jistěže na něm ulpěla část slávy a charismatu jeho otce a těžil z podpory strany YAP a nachičevanského klanu, na druhé straně jeho popularita byla nižší a navíc na jeho zvolení nemělo přílišný zájem Rusko. Výsledku bylo dosaženo pravděpodobně volebními podvody, alespoň dílčího charakteru.

S nástupem I. Alieva lze dle Linzovy typologie očekávat odklon od charismatického vůdcovství k vynucenému byrokratickému. K tomu, aby I. Aliev mohl následovat příkladu svého otce, mu totiž chybí osobnostní potenciál. Směr vývoje mohou více nastínit letošní říjnové parlamentní volby v Ázerbájdžánu.

Na ázerbájdžánském příkladě se tak ukazuje, že pouhou analýzou formálních parametrů systému nelze postihnout jeho skutečné fungování, a to ani pokud jde o skutečnou pozici vůdce v systému, jeho mocenskou kapacitu a její rozsah. Analyzovat typ vůdcovství vyžaduje komplexnější rozbor rozličných dat, která ovšem povětšinou nejsou k dispozici.

8. Ázerbájdžán v mezinárodním kontextu

Mezinárodní postavení nezávislého Ázerbájdžánu je určováno a ovlivňováno třemi základními faktory: (1.) konfliktem o Náhorní Karabach, (2.) vzájemnými vztahy s Ruskou federací a (3.) rozvojem ropného průmyslu.

Především konflikt o Náhorní Karabach předznamenal mezinárodní postavení země, která byla dlouho vnímána jako konfliktní anarchická oblast nehodná jakýchkoliv investic; to se samozřejmě změnilo s lukrativními ropnými kontrakty. Soupeření o ovládnutí ropných zdrojů Ázerbájdžánu a jejich tranzitních koridorů se prolíná celou existencí nezávislého Ázerbájdžánu. Na konflikt mezi Arménií a Ázerbájdžánem lze nahlížet právě prizmatem ropy. Celý konflikt má kořeny v poměrně dávné historii, Stalinově (úmyslně) necitlivé národnostní politice a etnonáboženských rozdílech a svárech. Ovšem z jiného úhlu pohledu slouží konflikt o Náhorní Karabach jako nástroj udržování ruské přítomnosti a vlivu v regionu jižního Kavkazu. Rusko se nehodlalo vzdát svého podílu na využívání kaspické ropy a především jejího tranzitu. Jeho cílem bylo, aby k přepravě kaspické, tedy i ázerbájdžánské ropy, sloužily ruské potrubní sítě, kdežto Ázerbájdžán se snažil vymanit z ruské sféry vlivu i za pomoci spolupráce se západními ropnými konsorcií, která prosazovala vybudování nového ropovodu neprocházejícího územím Ruska. To se proto rozhodlo vojensky podpořit Arménií a takto vyvíjet na Ázerbájdžán nátlak. Ázerbájdžán navíc nejprve váhal se vstupem do nově ustaveného SNS (resp. ratifikací zakládací smlouvy),

---

²⁰ Viz OSCE/ODHIR Election Observation Mission Report. Republic of Azerbaijan. Presidential Election 15 October 2003. In: http://www.osce.org/documents/odihr/2003/11/1151_en.pdf, s. 25.

kterýžto projekt měl sloužit především jako údržba ruské dominance v postsovětském prostoru. Učinil tak až po soustavném ruském diplomatickém nátlaku v roce 1993.

V souvislosti s konfliktem o Náhorní Karabach se Ázerbájdžán ocitl po jistou dobu i v oficiální nemilosti USA, které na základě intenzivní a vlivné arménské lobby vydaly v roce 1992 tzv. *Freedom Support Act*, jenž označil Ázerbájdžán za agresora a zakázal finanční i humanitární podporu Ázerbájdžánu, dokud nezruší ekonomickou blokádu Arménie a použití síly proti ní. Přístup USA se ovšem začal měnit od roku 1994, kdy došlo v Baku k podpisu tzv. kontraktu století s významným zastoupením amerických a britských ropných společností. V tomtéž roce je jižní Kavkaz prohlášen „zónou životních zájmů“ USA.

Co se sousedských vztahů týče, Ázerbájdžán má nejhůřší vztahy s Arménií. Ta krom oblasti Náhorního Karabachu s arménskou většinou okupuje i sedm dalších okresů k Náhornímu Karabachu přiléhajících (Agdam, Džabrail, Fizuli, Kelbedžar, Kubatly, Lačín a Zangelan), aby z vojensko-strategického hlediska dosáhla lepší vyjednávací pozice a měla k Náhornímu Karabachu (enklávě na ázerbájdžánském území) přímý přístup. Došlo k vyhnání veškerého ázerbájdžánského obyvatelstva (cca 900 000 – 1 000 000 uprchlíků) z těchto okresů, což přináší Ázerbájdžánu řadu vnitropolitických, především sociálních problémů. Mezi Arménií a Ázerbájdžánem neexistují diplomatické styky, hranice jsou uzavřeny a vzájemný vztah je postaven pouze na křehké smlouvě o příměří (1994). Náhorně karabašský konflikt s sebou nese také řadu mezinárodně-politických a mezinárodně-právních problémů, a dokud nebude uspokojivě vyřešen, Ázerbájdžán bude stále pojmán z tohoto úhlu pohledu jako problematická a nestabilní země.

Napjaté vztahy panují také mezi Ázerbájdžánem a Íránem. Příčina tkví, jak již bylo uvedeno, v početné ázerbájdžánské etnické menšině na severu Íránu, která navíc obývá kompaktní území hraničící s vlastním Ázerbájdžánem. Na íránské straně existují tudíž obavy z ázerbájdžánského separatismu až iredentismu. Konfliktním tématem je i těžba kaspické ropy a především otázka dělby teritorií, resp. právního statutu Kaspického moře. Írán ve světle těchto problémů podpořil (k ázerbájdžánské nelibosti) Arménií během války o Náhorní Karabach, kdy po jistou dobu veškeré dodávky zboží do Arménie spočívaly na Íránu. Nicméně mezi oběma zeměmi probíhá relativně široká ekonomická spolupráce.

Obdobné problémy panují mezi Ázerbájdžánem a Ruskem. Otázka ruského angažmá v konfliktu o Náhorní Karabach, spory o kaspickou ropu a vodní plochu, soustavné ruské snahy o ovlivňování vnitropolitické situace v Ázerbájdžánu, podpora místních etnických menšin v jejich secesionismu (lezginské menšinové organizace včetně teroristické skupiny Sadvaal, avarské organizace atd.), ruský dlouhodobý cíl připoutat si politicky, ekonomicky i vojensky Ázerbájdžán

do své mocenské sféry, to vše jsou faktory, které negativně působí na vzájemné vztahy. Ázerbájdžán se snažil ruský vliv všemožně eliminovat: odmítl ruské požadavky na umístění jeho vojenských základů na svém území či docílil ve spolupráci se západními mocnostmi odstoupení ruského koncernu Lukoil od mezinárodního konsorcia Azerbaijani International Oil Company (AIOC). Na druhou stranu je ruský vliv v zemi stále silný, především ekonomický a kulturní. A ostatně také inspirace ázerbájdžánského režimu ruským politickým systémem co se politické praxe týče je zřejmá. V tomto ohledu se jeho přirozeným spojencem stává Gruzie, která má obdobné geopolitické problémy. Obě země se stávají na sobě více závislými i vzhledem k „protiruskému“ produktovodu Baku – Tbilisi – Ceyhan, který je veskrze politickým, ekonomicky spektakulárním projektem. Nejlevnější a nejkratší variantou ropovodu z ázerbájdžánských nalezišť při zachování požadavku obejít ruských sítí by totiž byl koridor přes Arménii. V tomto ohledu docílilo Rusko částečně svého s tím, že Armény svým nepřímým tlakem na nevyřešení konfliktu připravilo o lukrativní obchod. Zcela již ignorujeme fakt, že úplně neekonomičtější variantou se jeví být transport přes Írán do přístavů v Perském zálivu.

Ázerbájdžán tak stojí před výzvou v podobě své výbušné geostrategické polohy – slovy Z. Brzezinského tvoří jakousi pomyslnou zátku na láhvi kaspického a středoasijského bohatství. Lze tedy předpokládat, že bude stát vždy před řešením závažných mezinárodně politických otázek. Snad proto si Ázerbájdžán v posledních letech, resp. od nástupu H. Alieva, vybral cestu spolupráce se západními mocnostmi, především s USA. Opakovaně explicitně deklaroval snahu připojit se v budoucnu k NATO, je členem Partnerství pro mír, snaží se udržovat úzké styky s EU, stal se členem Rady Evropy. Aktivní je na fóru OBSE, byť částečně z donucení, poněvadž v rámci tzv. Minské skupiny OBSE probíhají již jedenáct let marné pokusy vyřešit konflikt o Náhorní Karabach. Ázerbájdžánská silná prozápadní orientace je také jedním z důvodů, proč západní země nevytvářejí soustavný tlak na liberalizaci ázerbájdžánského politického života a výrazně nepodporují opoziční síly. Stávající režim pro ně totiž představuje stabilního a čitelného partnera.

9. Závěr

S ohledem na předchozí teze představuje klasifikace a zařazení ázerbájdžánského režimu v tranzitivním procesu do typologie J. Linze nejednoznačnou záležitost. Z výše nastíněných os jasně vyplývá, že Ázerbájdžán nepatří mezi standardní liberální demokracie. Z formálně-ústavního hlediska je Ázerbájdžán jako demokracie deklarován s tím, že v politickém systému hraje silnou roli prezident. Z hlediska faktického fungování režimu se ale jeví situace jinak.

Z hlediska osy limitovaný pluralismus – monismus splňuje Ázerbájdžán kritéria, která Linz klade na autoritativní režim, kdy je omezován politický pluralismus, neboť opoziční organizace jsou tolerovány pouze podmíněně (u Linze viz pojem semiopozice).

Osa mobilizace – depolitizace není v ázerbájdžánském případě vhodným konceptem pro vymezení charakteru režimu. Je totiž obtížné analyzovat, do jaké míry je situace v zemi na této ose důsledkem konfliktu o Náhorní Karabach, či se jedná o hlubší a trvalejší rys ázerbájdžánského režimu. Určit tedy, zda se dle Linzovy typologie jedná o rys (post)totalitního režimu či režimu autoritativního nelze, poněvadž ve válečném stavu používají prostředky politické mobilizace režimy všech typů. Ani odhlédneme-li od problematiky karabašského konfliktu, se otázka nevyřeší, poněvadž režim v jistých aspektech svého působení společnost mobilizuje, především v oblasti udržování a posilování popularity prezidenta, ale v aspektech jiných, jako např. každodenní politický proces, se snaží společnost depolitizovat.

Z hlediska osy mentalita – ideologie narážíme na obdobný problém jako u osy předchozí – na matoucí vliv karabašského konfliktu. V souvislosti s ním, ale i s procesem odpoutávání se od závislosti na Rusku, lze zaznamenat některé aspekty politického života, které mají silný ideologický akcent – nacionalismus, panturkismus apod. Z celkového hlediska ale převládá v Ázerbájdžánu charakter tradiční společnosti podmíněné mentalitou, jedná se tedy o rys režimu autoritativního.

Koncept politického vůdcovství dle Linzovy typologie v éře H. Alieva spočívá na charismatickém typu, avšak v souvislosti s nástupem jeho syna lze předpokládat odklon od charismatického vůdcovství k formálnímu.

V celkovém kontextu získaných dat lze identifikovat byrokraticko-militaristicko-technokratický (oligarchický) charakter místních elit. V rámci Linzovy typologie lze proto ázerbájdžánský režim klasifikovat jako byrokraticko-militaristický autoritativní režim. Ovšem je třeba konstatovat, že lépe než Linzova typologie nedemokratických režimů by při klasifikaci a typologizaci ázerbájdžánského režimu mohly vyhovovat koncepty hybridních demokracií F. Zakarií, L. Diamonda a dalších autorů nebo inspirativní modifikace Linzovy teorie S. Levitského a L. Wayne – tzv. *sontěživý autoritarismus*. Vše s vědomím, že se jedná o koncepty, které stejně vzešly ze základní Linzovy teorie.

Literatura

Altstadt, A. (1997): Azerbaijan's Struggle toward Democracy. In: Dawisha, K. – Parrot, B. (eds., 1997): *Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and the Caucasus*. Cambridge: Cambridge UP.

- Aves, J. (1995): National Security and Military Issues in the Transcaucasus. The Cases of Georgia, Azerbaijan and Armenia. In: Parrot, B. (eds., 1995): *State Building and Military Power in Russia and the New States of Eurasia*. Armouh.
- Balík, S. – Kubát, M. (2004): *Teorie a praxe autoritativních režimů*. Praha: Dokořán.
- Cornell, S. (2001): *Small Nations and Great Powers. A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. London: Curzon Press.
- Country Reports on Human Rights Practices (2005): *Azerbaijan*. Released by the Bureau of Democracy, Human Rights and Labor February 28, 2005 (<http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2004/41670.htm>).
- Croissant, M. (1998): *Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. Westport: Praeger Publ.
- Coppieters, B. (eds., 1994): *Contested Borders in the Caucasus*. Brussels: VUBPRESS.
- Diamond, L. – Plattner, M. F. (eds., 2001): *The Global Divergence of Democracies*. Baltimore: The Johns Hopkins UP.
- Dragadze, T. (1990): Azerbaijan. In: Smith, G. (eds., 1990): *Nationalities question in the Soviet Union*. London.
- Hloušek, V. – Kopeček, L. (eds., 2003): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: MPÚ.
- Hloušek, V. – Kopeček, L. (2003): *Konsolidace demokracie a hybridní režimy – slovenský a chorvatský příklad*. Středoevropské politické studie, roč. V., č. 4 (<http://www.cepsr.cz/clanek.php?ID=180>).
- Holzer, J. (nedatováno): *Mentalita a ideologie v postsovětském prostoru: Příspěvek k teorii nedemokratických režimů*.
- Holzer, J. (2000): „Proprezidentská strana“ – modelový typ ruské stranické soustavy? Středoevropské politické studie, roč. II., č. 4 (<http://www.cepsr.cz/clanek.php?ID=104>).
- Kitschelt, H. (1995): *Formation of Party Celavages in Post-communist Democracies, Theoretical Propositions*. Party Politics, Vol. 1, No 4, s. 447-472.
- Levitsky, S. – Way, L. A. (2003): *Autocracy by Democratic Rules. The Dynamic of Competitive Authoritarianism*. Conference Paper (http://www.people.fas.harvard.edu/~levitsky/images/levitsky_way_autocracy.pdf).
- Linz, J. J. (2000): *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London: Lynne Rienner.
- Linz, J. J. – Stepan, A. (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: The Johns Hopkins UP.
- Merkel, W. (1999): *Defective Democracies*. Working Paper of Juan March Institute, No 132.
- Nichol, J. (2005): *Armenia, Azerbaijan, and Georgia Political Developments and Implications for U.S. Interests*. Washington: Library of Congress (<http://www.fas.org/sgp/crs/row/IB95024.pdf>, s. 1–19).
- OSCE/ODHIR Election Observation Mission Report (2003): *Republic of Azerbaijan. Presidential Election 15 October 2003* (http://www.osce.org/documents/odihr/2003/11/1151_en.pdf, s. 1–32).
- Sartori, G. (2001): *Srovnávací ústavní inženýrství*. Praha: SLON.
- Sbornik dokumentov (1998): *Novye konstitucii stran SNG i Baltii*. Moskva: Jurajt.
- Świetochoński, T. (1998): *Azerbejdžan i Rosja. Kolonializm, islam i narodowość w podzielonym kraju*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Zakaria, F. (1997): *The Rise of Illiberal Democracy*. Foreign Affairs, Vol. 76, No 6, s. 22–43.
- Zdravomyslev, A. G. (1997): *Mežnacionalnyje konflikty v postsovětskom prostranstve*. Moskva.

Elektronické zdroje

<http://www.eurasianet.org/departments/election/azerbaijan/azparties.html#ind>